

Муляр В.І.
*доктор філософських наук, професор,
завідувач кафедри гуманітарних і соціальних наук
Житомирського державного технологічного університету*

Ф. А. ХАЙЕК І ЙОГО «ДОРОГА ДО РАБСТВА»

В умовах, коли сучасне українське суспільство обирає шлях європейської демократії та вільного ринку, коли не затихають дискусії щодо ролі та місця держави в управлінні суспільними процесами, зокрема і у сфері економіки, варто, на мій погляд, частіше заглядати в історію: там завжди знайдуться відповіді на дуже багато питань сучасного українського сьогодення. В цьому контексті привертає особливу увагу постать відомого австрійського економіста і політичного філософа, представника Нової австрійської школи, прихильника ліберальної економіки та вільного ринку, лауреата Нобелівської премії з економіки Фрідріха Августа фон Хайєка (08.05.1899, Відень - 23.03.1992, Фрайбург). Він народився в родині лікаря і професора ботаніки Віденського університету, отримав добротну на той час освіту. У Віденському університеті вивчав правознавство, економіку та психологію. Слухав лекції відомих на той час професорів Ф. Візера та Л. Мізеса. В 1921 році Ф. Хайек стає доктором юридичних, а через два роки - доктором економічних наук. З 1931 року працює в Лондонській школі економіки і політичних наук, з 1950 - професором Чиказького університету, з 1962 - професором університету в Фрайбургу. В 1974 році Ф. Хайєку присуджена Нобелівська премія з економіки. Останні роки життя працював у Зальцбургу. За рік до смерті отримав Президентську медаль Свободи - найвищу нагороду США.

Ф. А. Хайек написав дуже багато наукових праць, однак в історію світової інтелектуалістики XX століття увійшов як автор надзвичайно популярної в наукових колах книги «Дороги до рабства», яка вийшла друком 1944 року в Англії. Книга була перекладена більше як на 20 мов світу і вважається основоположною працею з класичного лібералізму. Вона справила значний вплив на світову економіку та політику, ставши ідейною основою для відмови від державного регулювання та повернення до методів класичного конкурентного ринку, зокрема у США часів президента Р. Рейгана та Великої Британії періоду правління М. Тетчер.

«Дорога до рабства» задумувалася Ф. А. Хайєком як попередження лівій інтелігенції і була звертанням до прихильників, насамперед, соціалістичної ідеї.

Показовими у цьому смислі є епіграфи, покладені в початок роботи: «Соціалістам усіх партій»; «Свобода, в чому б вона не полягала, втрачається, як правило, поступово» (Давид Юм); «Думаю, я любив би свободу у всі часи, але в нинішній час я готовий схилитися перед нею» (Алексіс де Токвіль). Таким чином, австрійський вчений висловив стрижневу ідею свого світогляду: непересічне значення свободи людини і переконаність в тому, що процес її втрати - поступовий, невидимий і такий, що нерідко супроводжується благими колективними намірами людей. Насправді найважливішою, фактично родовою людською цінністю, а тому невідчужуваним правом будь-якої людини є її автономія, яка реалізується в якості свободи. «Можливо - зазначає Ф. А. Хайєк, - це і правильно, що більшість людей не здатні мислити самостійно, що вони в основному дотримуються загальноприйнятих переконань і почувають себе добре, сповідуючи погляди, засвоєні від народження або нав'язані в результаті якихось пізніших впливів. Свобода думки в будь-якому суспільстві відіграє важливу роль лише для меншості. Однак це не означає, що хтось має право визначати, кому ця свобода може бути надана. Ніяка група людей не може присвоювати собі владу над мисленням і поглядами інших» [2, с. 109]. Гірше того, якщо тільки одна група людей спробує владарювати над думками і поглядами усього суспільства, це неминуче приводить до катастрофічних наслідків. Адже тоді така група мусить обґрунтувати свою місію на так званих раціональних, розумних доводах. Таким чином вона підносить роль та місце раціонального як такого на вершину усієї архітектоніки людського духу. Однак увесь парадокс такої логіки полягає в тому, що зрештою розум як стрижневий елемент колективної думки втрачає свої природні функції. «Трагедія колективної думки полягає в тому, - підкреслює Ф. А. Хайєк, - що, постулюючи на початку розум як верховний фактор розвитку, вона в кінці приходить до його руйнування, бо неправильно трактує процес, що є основою руху розуму. Парадоксальним чином колективістська доктрина, висуваючи принцип «свідомого» планування, неминуче наділяє вищою владою якийсь індивідуальний розум, тоді як індивідуалізм, навпаки, дозволяє зрозуміти значення в суспільному надіндивідуальних сил. Смирненість перед соціальними силами і терпимість до різних думок, характерні для індивідуалізму, є тим самим повною протилежністю індивідуальній гордині, яка стоїть за будь-якою ідеєю єдиного керівництва суспільним життям» [2, с. 110].

Отже, В. А. Хайєк принципово розділяє індивідуалізм та колективізм. В останньому він вбачає корінь усіх проблем сучасного суспільства, насамперед в

царині людської свободи. Однак австрійський вчений іде далі: він обґрунтовує генетичну спорідненість колективізму з тоталітаризмом. Цим ключовим поняттям своєї книги Ф. А. Хайек надає чіткого і однозначного смислу. Під поняття колективізму він підводить будь-які теоретичні системи, конструкції, концепти, які прагнуть організувати все суспільство для досягнення якоїсь єдиної всепоглинаючої цілі і відмовляються визнавати захищену природним правом і законом сферу автономії індивіда. Під тоталітаризмом австрійський вчений розуміє неминучі практичні результати здійснення колективістських проєктів, частіше всього несподівані і для самих їх авторів. Таким чином, за думкою Ф. А. Хайєка, колективістська психологія і відповідно побудована їй аналогічна теоретична конструкція (ідеологія) є базовим фактором виникнення і розгортання тоталітаризму як сукупного в усіх сферах явища, насамперед в духовній, економічній та політичній сферах. Колективізм народжує тоталітаризм, а останній вбиває індивідуальну свободу, що, зрештою, гальмує розвиток усього суспільного організму.

Другим важливим висновком роботи Ф. А. Хайєка «Дорога до рабства» є обґрунтування ним думки про поступовість і непомітність розгортання тоталітаризму як явища. Це зумовлено тим, що він виявляється ненавмисним результатом самих величних устремлінь найдостойніших людей. Гонитва за дорогими нашому серцю ідеалами призводить до наслідків, які корінним чином відрізняються від того, що ми очікуємо, - такий лейтмотив книги австрійського інтелектуала. Щоб це відбулося, за думкою Ф. А. Хайєка, потрібно не так багато: поставити собі за мету організувати суспільство за наперед теоретично сконструйованим планом і послідовно, день за днем практично його втілювати. Як тільки суспільство стає на цей шлях, далі починає діяти невідворотна логіка подій. Поступово починають руйнуватися базові засади ринкового порядку і вся ціннісна архітектура вільного суспільства - демократія, правозаконність, моральна, особистісна незалежність, вільнодумство тощо.

Процес знищення свободи з розвитком тоталітаризму розгортається з залізною послідовністю: оскільки керівництво діяльністю суспільства по досягненню єдиного всеохоплюючого плану доручається державі як органу, то рано чи пізно вона залучається до вирішення величезної кількості проблем. Необхідність їх швидкого вирішення рано чи пізно девальвує, а з часом взагалі паралізує демократичні процедури і відкидає їх за непотрібністю. Реальна влада концентрується в руках вузького кола «експертів». Суспільна система централізується, юридичні правила та норми замінюються інструкціями, верховенства права - верховенством влади і політичною доцільністю, обмежена

форма правління - необмеженим правлінням. Створюється система кастовості людей: те, що по плану дозволено одним, заборонено іншим. В умовах руйнування моралі починає працювати механізм «оберненого відбору»: виживають і виявляються наверху «гірші», ті, які звільняють себе від непотрібного морального контролю. Система стає цілісною, ізолюється від зовнішніх впливів і відтворює саму себе автоматично. Таким чином проголошені величні цілі призводять до наслідку, протилежного їм. В цьому контексті варто процитувати слова видатного німецького поета кінця XVIII - першої половини XIX століття Ф. Гельдерліна, які Ф. А. Хайек навів у якості епіграфа до розділу «Велика утопія». Ф. Гельдерлін писав: «Що завжди перетворювало державу у пекло на землі, то це спроби людини зробити її земним раєм» [2, с. 127].

Праця Ф. А. Хайєка «Дорога до рабства» стала надзвичайно популярною ще при першому виданні і не тільки для країн, які стають на шлях свободи, але і для країн, які сьогодні досягнули найвищих демократичних висот. Звичайно, вона дуже актуальна і для сучасного українського суспільства, яке намагається вирватися з тоталітарного минулого.

Література

1. Капелюшников Р. И. «Дорога к рабству» и «дорога к свободе»: полемика Ф. А. Хайека с тоталитаризмом // Вопросы философии. - 1990. - № 10. - С. 99-112.
2. Хайек Ф. А. Дорога к рабству // Вопросы философии. - 1990. - № 10. - С. 113-151; № 11. - С. 123-165; № 12. - С. 103-149.